

WITTGENSTEIN O ETIKI IN ESTETIKI: NEIZOGIBNOST ETIKE, ESTETSKA DRŽA KOT MODUS SREČNEGA ŽIVLJENJA

Sprejeto

10. 8. 2023

Pregledano

6. 9. 2023

Izdano

22. 12. 2023

BOJAN ŽALEC

Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Ljubljana, Slovenija
bojan.zalec@teof.uni-lj.si

DOPISNI AVTOR

bojan.zalec@teof.uni-lj.si

Ključne besedeWittgenstein,
etika,
estetika,
svetost etičnih
tavtologij,
tragičnost

Izvleček Članek se ukvarja z Wittgensteinovim razumevanjem etike in estetike. Avtor predstavi razumevanje zgodnjega Wittgensteina. Najprej pojasni Wittgensteinovo razumevanje etike, potem pa še njegov pogled na etični pomen estetske drža. V tem okviru razloži, v kakšnih smislih in ozirih lahko govorimo o etiki kot neizrekljivem (transcendentalnem) pogoju in pojasni naslednje trditve: etične tautologije so nedotakljive ali celó svete, njihovo kršenje je tragično; s spremembo drža do sveta se spremenijo meje sveta, ne pa dejstva sveta, in svet postane drug svet; »etični stavki« so formalni in absolutni; etika in estetika sta eno; estetska drža je srce srečnega življenja; etika zgodnjega Wittgensteina je »egocentrična« ali solipsistična, evdaimonistična, ima značilnosti etike kot umetnosti življenja in je osebne narave, etika posameznika.

WITTGENSTEIN ON ETHICS AND AESTHETICS: THE INEVITABILITY OF ETHICS, AESTHETIC ATTITUDE AS THE MODE OF A HAPPY LIFE

BOJAN ŽALEC

University of Ljubljana, Faculty of Theology, Ljubljana, Slovenia
bojan.zalec@teof.uni-lj.si

CORRESPONDING AUTHOR
bojan.zalec@teof.uni-lj.si

Accepted
10. 8. 2023

Revised
6. 9. 2023

Published
22. 12. 2023

Abstract The article deals with Wittgenstein's understanding of ethics and aesthetics. The author presents the understanding of early Wittgenstein. He first explains Wittgenstein's understanding of ethics, and afterwards, his view on the ethical importance of the aesthetic attitude. In this context, he explains in what sense we can talk about ethics as an ineffable (transcendental) condition. The following claim is explained: ethical tautologies are sacrosanct or even sacred, and their violation is tragic; changing the attitude towards the world changes the limits of the world, but not the facts of the world, and the world becomes a different world; ethical »sentences« are formal and absolute; ethics and aesthetics are one; an aesthetic attitude is the heart of a happy life; the ethics of early Wittgenstein is "egocentric" or solipsistic, eudaimonistic, has the characteristics of ethics as an art of life, and is of a personal nature, the ethics of the individual.

Keywords
Wittgenstein,
ethics,
aesthetics,
sanctity of ethical
tautologies,
tragicness

*Umetniški čudež je, da svet je. Da obstaja, kar obstaja.
Ali ni bistvo umetniškega načina opazovanja, da gleda svet s srečnimi očmi?
Resno je življenje, vedra je umetnost.
(Wittgenstein, 1984: 181)¹*

1 Uvod

V pričujočem članku se ukvarjamo z Wittgensteinovim razumevanjem etike in estetike. Posvetimo se predstavitvi in interpretaciji razumevanja zgodnjega Wittgensteina². V *Traktatu*³ Wittgenstein o etiki in estetiki govori na koncu. Zapisal je, da sta etika in estetika eno (6.421). Izhajajoč iz te trditve najprej pojasnimo njegovo razumevanje etike, potem pa še njegov pogled na etični pomen estetske drža. V tem okviru razložimo v kakšnih smislih in ozirih lahko govorimo o etiki kot neizrekljivem (transcendentalnem) pogoju in pojasnimo naslednje trditve: etične tautologije so nedotakljive ali celó svete, njihovo kršenje je tragično; s spremembo drža do sveta se spremenijo meje sveta, ne pa dejstva v svetu, in svet postane drug svet; etični stavki so formalni in absolutni; etika in estetika sta eno; estetska drža je srce srečnega življenja; etika zgodnjega Wittgensteina je »egocentrična« ali solipsistična, evdaimonistična, ima značilnosti etike kot umetnosti življenja in je osebne narave, etika posameznika.

2 Etika kot pogoj: smisli in oziri

Po Wittgensteinu etične vrednote niso del sveta. Zato jih ne moremo opisati in o njih smiselno govoriti. V tem smislu je etika nekaj, kar ni izrekljivo (6.421). Poleg tega je etika neizrekljiva zato, ker razen »praznih« etičnih tautologij kot so »Moraš delati dobro!«, »Ne ubijaj!«, zlato pravilo, »Spoštuj dostojanstvo vsakega človeka!« itd. ne moremo reči ničesar, kar bi bilo res zavezujoče. Vendar etika ni samo nekaj neizrekljivega, ampak je tudi nekaj transcendentalnega (prav tam) v smislu

¹ Zapisek je z dne 20. 10. 2016. Zadnji stavek v navedku je iz Schillerjevega dela *Wallensteins Lager* (prav. tam). Isti zapis navaja tudi Andrej Ule (1982: 389), ki pa ga je prevedel malce drugače.

² Z izrazom »zgodnji Wittgenstein« imamo v mislih Wittgensteinove poglede iz *Logično-filozofskega traktata* (Wittgenstein, 1921/2022) in drugih virov (dnevniški zapiski, pričevanja, korespondenca itd.), približno do leta 1929 (Grušovnik, 2022, 271).

³ Ko uporabljamo izraz *Traktat* imamo v mislih Wittgensteinovo temeljno delo *Logično-filozofski traktat* (Wittgenstein, 2022). Pri nanašanju na to delo v oklepaju navajamo številko teze iz njega brez kasnih drugih dodatnih navedb.

transcendentalnega pogoja. Obe, logiko in etiko, Wittgenstein razume kot neizrekljiva transcendentalna pogoja. V nadaljevanju bomo pojasnili, kaj to pomeni.

Logika je pogoj smiselnosti stavkov, saj ne moremo misliti nelogično. Logike in etike ne moremo izreči, oni dve se kažeta. Tisto, kar se kaže, so pogoji za določene prakso, npr. pogoji za smiseln govor. Logika je tak pogoj. Ti pogoji se v tej praksi kažejo, so v njej navzoči, vendar pa jih ne moremo s to prakso izraziti. Tako ne moremo govoriti o logiki, četudi se v jeziku nujno kaže. Razlika med prakso in pogoji prakse je po Wittgenstein iz *Traktata* absolutna, kar pomeni, da ti pogoji ne morejo biti izraženi znotraj te prakse. (Christensen, 2004: 123) Pogoj česa pa je etika, in kaj sploh je etika kot jo razume zgodnji Wittgenstein?

2.1 Etika kot pogoj smisla in etične prakse

Wittgenstein etiko v *Traktatu* povezuje s smislom sveta (6.41-6.42) Tudi na začetku *Predavanja o etiki* jo povezuje s smislom, saj jo opredeli kot »raziskovanje smisla življenja ali tistega, kar je vredno življenja ali pravičnega načina življenja.« (Wittgenstein 1965, 5). Razlikovati moramo torej med etiko kot raziskovanjem in etiko kot predmetom, ki ga raziskuje etika. Opredelitev iz *Predavanja o etiki* sugerira, da so smisel življenja, prave vrednote in pravičen način življenja tesno povezani. To povezavo je smiselno razumeti v smislu, da je prava vrednota živeti tako, da stvari vidimo kot smiselne. Povedanemu velja dodati pričevanje Rusha Rheesa, ki je zapisal, da je Wittgenstein dejal, da je etično tisto, česar sicer ne moremo izreči, vendar pa smo šele s pomočjo etičnega sploh zmožni misliti o dobrem in slabem, četudi v nečistih in nesmiselnih izrazih, ki jih moramo uporabljati. (Rhees 1965, 25) Etično, v smislu transcendentalnega, je torej nekaj, kar je izven sveta, kar ni del sveta in kar nam omogoča, da se nam stvari sploh kažejo kot etične, t. j. dobre ali slabe, in kot smiselne ali nesmiselne. K temu lahko dodamo, da je Wittgenstein v svoj dnevnik 5. 8. 1916 zapisal, da je transcendentalni Jaz, ki ni nikakršen predmet (7. 8. 1916), nosilec etike in da je zgolj on »bistveno dober ali zel«. (Wittgenstein 1984, 175) Transcendentalni Jaz ni subjekt, ki si predstavlja, ampak je hoteči subjekt (5. 8. 1916). Subjekt je hoteč subjekt, volja pa je njegovo stališče (*Stellungnahme*) oz. drža (*Halt*) do sveta (4. 11. 1916) (182). Volja je lahko dobra ali zla in je »nekako povezana s smislom sveta«. Dogajanja v svetu so neodvisna od subjektove volje, glede njih je popolnoma nemočen. Neodvisen od sveta lahko postane samo tako, da se odpove vplivu na svet. (167) Dobra ali zla volja lahko deluje na svet le tako, da deluje na

meje sveta, torej na svet kot celoto. Meja sveta ni izrekljiva, ampak jo lahko v jeziku samo pokažemo. (167-168). S spremembo meja svet postane drug svet, kot s pridruženjem ali odpadom kakšnega čuta, ali s smrtjo (6.431), ko se svet ne spremeni, ampak preneha biti. »Svet srečnega je drugi kot svet nesrečnega« (168; 6.43, 6.431). Kot bomo videli spodaj, je srečnost subjekta odvisna od njegove drža do sveta, drža srečnega je torej drugačna od drža nesrečnega. »[T]isto, kar daje smisel stvarjem in jeziku, ni mišljenje, temveč volja.« (Ule 1982, 383) To velja za smisel tako v semantičnem kot v etičnem smislu. »'Pomen' ('*Bedeutung*') dobijo stvari šele z njihovim odnosom do moje volje. Kajti 'Vsaka stvar je, kar je, in ni nobena druga stvar'.« (15. 10. 1916) (179)

Etika torej za Wittgensteina ni sama neko dejstvo, ampak posebna drža, ki jo imamo do dejstev kot smiselnih ali vrednih in ki je potrebna, da stvari lahko sploh vidimo kot smiselne ali vredne in da resničnost lahko vidimo kot smiselno celoto (Christensen, 2004: 124). Ta drža določa pravila in strukture, ki določajo našo vsakdanjo živeto moralo in vrednotenje. Te strukture in pravila ter dejanska vsakdanja morala in vrednotenje so razumljivi in smiselni samo na ozadju te drža. Etika je pogoj njihove smiselnosti. Etika ne oblikuje sveta, ampak naš odnos do sveta in sploh šele vzpostavlja etično prakso. Sama pa kot pogoj smiselnosti in etične prakse ni izrekljiva (6.421), ampak se v slednji samo kaže. Sama ni v svetu, saj je atribut oz. drža metafizičnega subjekta, ki ni del sveta (5.632), ampak njegov transcendentalni pogoj (svet je moj svet) (5.62, 5.63).

2.2 Neločljivost sveta od etike: ni izhoda oziroma pobega iz etike

Svet je neločljiv od etike, saj je subjekt, ki je transcendentalni pogoj sveta, hoteči subjekt, volja pa je po svojem bistvu dobra ali slaba, zla. Zato mi nujno tako ali drugače dojemamo, zaznavamo svet v pojmi dobrega in zla, ga etično presojujamo in tehtamo. Vendar pa neločljivost etike od sveta sama po sebi ne pove nič o tem, kaj dejansko imamo za dobro ali slabo ali kaj bi morali imeti za dobro ali slabo. Implicira pa, da so za svet, ki je neizogibno etični svet, torej svet z etično strukturo, nujni etični stavki, ki sicer nič ne opisujejo in vsebujejo vitke moralne pojme v smislu Bernarda Williamsa. Primeri taki stavkov so »Moraš ravnati prav«, »Delaj dobro«, »Spoštuj ljudi« in celo »Ne ubijaj!« oz. »Umor je napačen«. (Christensen, 2004, 126) Ti stavki funkcionirajo kot pogoji moralnih sodb, pogoji presojanja, in morajo potemtakem biti sprejeti kot pravilni pri oblikovanju vsake vrednostne sodbe. To je

razlog, da so ti stavki nujni oz. smisel, v katerem so nujno resnični. V tem smislu so to (etične) tautologije, t. j. stavki, ki so resnični ne glede na dejansko stanje oz. resničnost ali neresničnost katerikoli opisnih stavkov. Te etične tautologije, takšne ali drugačne, so nujen pogoj za etiško mišljenje in govorjenje, za etično strukturo in prakso in torej za svet.

Če ne razumeš stavkov, ki v etičnem obzorju nekoga funkcionirajo kot etične tautologije, z njim praktično ne moreš etično razpravljati. Če ne razumeš etičnih tautologij neke skupnosti, ne moreš sodelovati v etični razpravi te skupnosti.

2.3 Svetost etičnih tautologij: njihovo kršenje prinaša tragičnost in spremembo sveta, svet postane drug svet

Nujnostni značaj etičnih tautologij omogoča razlago, zakaj se jih želimo držati, četudi se v konkretnih okoliščinah njihova kršitev kaže kot boljša opcija, celo bolj moralna ali celo kot moralna dolžnost. Lahko damo primer možnosti umora Hitlerja preden je dal ukaz o dokončni rešitvi judovskega »vprašanja« (Christensen, 2004: 126-127). Bilo bi dobro, če bi ga umorili. Pa vendar tisti, ki dojemajo zapoved »Ne ubijaj!« kot etično tautologijo, Hitlerjevega umora nima za dobro. Situacija, v kateri smo primorani ubijati je za tiste, ki sprejemamo etično tautologijo oz. normo »Ne ubijaj!« tragična, kajti če sprejmemo, da je kakršenkoli umor moralno pravilen, potem s tem postavljamo pod vprašaj etiko samo, saj pod vprašaj ne postavljamo zgolj neke določene moralne propozicije, ampak samo normo, t. j. „stavek“, ki je sestavni del strukture, ki sploh omogoča etično razmišljanje. Zato so etične norme kot je »Ne ubijaj!« za tiste, ki jih sprejemajo, nekaj nedotakljivega, celo svetega. V tem smislu moramo razumeti stavke „Življenje je sveto!“ Če že ubijamo, če smo v to prisiljeni, zaradi moralnih razlogov, je to nekaj tragičnega. (127) To je dobra opredelitev tragičnega: ko moramo storiti dejanje, zaradi moralnih razlogov, ki krši etične tautologije (naše) etike. Tragičnost je v tem, da kršimo tautologije svoje lastne etike, se pravi nedotakljive ali svete stavke lastne etike. Največja tragičnost je v tem, ko smo to prisiljeni storiti zaradi moralnih razlogov, ki jih narekuje naša lastna etika.

Bojimo se, da bi kršenje stavka »Ne ubijaj!« kompromitiralo status tega stavka kot norme oz. pravila in s tem spremenilo sam naš sistem etike in tako naše moralno gledanje. Ko ubijem, zagrešitev uboja v mojem svetu postane nekaj možnega in moj svet se s tem korenito spremeni, postane na nek način drug svet. Primer takšne

spremembe dobro opiše ameriška pisateljica Patricia Highsmith v kriminalki *Tujca na vlaku*. Highsmith opiše duševno stanje glavnega lika v romanu, Guya, sposobnega in ambicioznega mladega arhitekta, potem ko se je zavedel, da je znanec, ki ga je spoznal na vlaku, Bruno, ubil njegovo ženo, od katere se je Guy želel ločiti. Ločitev bi med drugim koristila Guyevi karieri. Guy se čuti soodgovornega za umor, saj mu je morilec naznanil, da bo to storil, on pa ni nič ukrenil. Ta umor je korenito spremenil njegovo občutje lastne identitete in življenja:

Guy je mrko pogledal obraz v ogledalu in spustil oči, pogledal navzdol na svoje roke, sprednjo stran svojega suknjiča iz tvida, svoje flanelaste hlače in prešinilo ga je, da je zjutraj oblekel ta oblačila kot določena oseba in da jih bo nocoj slekel kot neka druga oseba, oseba, katera bo odslej. Zdaj je vedel. To je bil trenutek. Ni mogel povedati, kaj natančno se dogaja, toda čutil je, da bo vse njegovo življenje od zdaj naprej drugačno, mora biti drugačno. (Highsmith, 2001: 49)

Zgodnji Wittgenstein je menil, da te spremembe ne moremo izreči, saj se tiče mojega odnosa do sveta. Stavki kot so "Umor je napačen!" kažejo mejo sveta in so nujni samo dokler jih jemljem kot take. Če jih kršim, spremenim samo moje pojmovanje etike. Zato je Wittgenstein zapisal: "Če dobro ali zlo hotenje spreminja svet, potem lahko spreminja samo meje sveta, ne dejstev; ne tega, kar je mogoče izraziti z jezikom. Skratka, ta svet mora potem s tem sploh postati neki drugi svet." (6.43)

3 Formalnost in absolutnost etike

Ko obravnavamo določene stavke kot definicije ali etične tautologije s tem določimo pogoje za vsako vrednotenje oz. ukvarjanje z vrednotami. To implicira, da etiko vedno vzpostavljamo mi sami in da za njo ne more biti dano nobeno zunanje upravičenje. Do koder seže naše etično gledanje se ne moremo nanašati oz. zanašati na nič bolj temeljnega, da bi jo upravičili. Preprosto ni nič več za reči o zadevi. To je še en ključ za boljše razumevanje tega, zakaj Wittgenstein trdi, da etika ne more biti izrečena, namreč ker konstituira samo možnost mišljenja v pojmih dobrega in zla, ali motrenje naših dejanj kot slabih ali dobrih, nekaj, kar se poleg drugih načinov kaže tudi v vprašanju smisla sveta. Etika je pogoj vrednotenja, ki je ne moremo ločiti od naše uporabe. Četudi se kaže v vsakem dejanskem vrednotenju ali pripisovanju smisla svetu je sama brez vsakršne posebne vsebine in je torej ne moremo izreči. (Christensen, 2004: 127-128)

Etična tautologija je npr. »Delaj dobro drugemu, svojemu bližnjemu!«. Kaj pa je to dobro, kako ga delati, pa moramo določiti sami. Ker moramo to določiti sami, je ta zahteva za nas absolutna. Da je neizrekljiva tukaj pomeni, da je pomensko prazna. Z njo nismo povedali ničesar. Če rečemo delaj drugemu dobro, nismo povedali pravzaprav ničesar. Vendar ravno zato je ta zahteva lahko absolutna, brezpogojna. Glede spoštovanja te zahteve ni izbire. Ali ravnamo v skladu z njo, ali pa se odpovemo etiki, smo izven etičnega. Absolutna zahteva je tista, pri kateri ni možna izbira. Logika je absolutna, ker ne moremo misliti nelogično, kot je zapisal Wittgenstein v *Traktatu* (3.03). Etika, t. j. etične tautologije so absolutne, ker ne moremo ravnati etično, če jih kršimo. Ne gre za to, da ravnamo etično prav ali narobe, ampak za to, da z njihovim kršenjem uničimo podlago, na kateri ima sploh šele smisel govoriti o etično slabem ali dobrem.

Etika je brez kake posebne vsebine, je prazna in zato ne more biti opisana ali izrečena. »Stavki« etike so lahko formalni, etične tautologije, ki kažejo pogoje ali, kar je isto, meje etike; kar je izven teh meja, ni možno kot etično. Logika in etika sta podobni kot Heideggerjeva bit⁴. Bit omogoča, da so bivajoča prisotna, sama pa ni bivajoče (Richardson, 2003: 6).⁵ Podobno je l. 1931 zapisal Wittgenstein, da neizrekljivo morda tvori ozadje, na podlagi katerega tisto, kar govorimo, dobi pomen (Ule, 2022: 246). Kot je zapisala Christensen: »Tako logika kot etika sta okvira ali strukturi, ki pogojujeta smiselne načine videnja sveta, namreč jezik oz. vrednoto.« (Christensen, 2004: 128) Ista avtorica takole pojasnjuje neizrekljivost etike po Wittgensteinu:

Neizrekljivost etike je posledica dejstva, da sam obstoj okvirja ne upravičuje nobenega pogleda, ker lahko upravičenje podamo samo znotraj že vzpostavljene prakse, etične ali druge, in razumevanje tega je hkrati razumevanje dejstva, da moramo prevzeti polno odgovornost za vsako dejansko prakso, ki jo vzpostavljamo. (Prav tam)

⁴ Glede Wittgensteinovih besed o Heideggerju in Kierkegaardu v kontekstu njegovega razumevanja »nagona za zaganjanje (*Anrennen*) k mejam jezika« oz. »zaletavanja« k njim prim. Ule, 1982: 413-414. Glede (dodatne) primerjave Wittgensteina s Kierkegaardom, Husserlom in Heideggerjem prim. prav tam: 462-465, op. 19.

⁵ Podobno pravi Max Scheler o osebi. Samo človek, kolikor je oseba, si lahko »naredi vse za predmet svojega spoznanja« (Scheler, 1998: 42). Vendar pa je naša oseba nekaj, okoli česar se zbiramo, vendar pa samo nikoli ne more biti predmet (43). Oseba je dober kandidat za temelj, ki šele omogoča smiselno govorjenje ali pripisovanje etičnih atributov. To stališče je bilo v preteklosti (na Zahodu) tako razširjeno, da ga lahko imenujemo tradicionalno.

4 **Dodatne značilnosti Wittgensteinovega razumevanja etike: etika posameznika, solipsizem, umetnost življenja in evdaimonizem**

Etika posameznika: pri etiki gre za dobro življenje, smisel življenja, pa tudi zapovedi: »Ravnati moraš tako in tako«. Wittgenstein je v dnevnik, v času *Predavanja o etiki*⁶, zapisal: »Etični stavek se glasi 'To moraš storiti!' ali 'To je dobro!' toda ne 'Ljudje pravijo, da je to dobro.'» (Wittgenstein, 2000: Ms-183, 77) Dodal je, da je »etični stavek osebno ravnanje in ne kakšno ugotavljanje dejstva« (prav tam). Izvira v akterju ravnanja in se kaže v njegovi drži in ravnanju. Etični stavek je »kot vzklík občudovanja« (prav tam).

Kot smo zgoraj že nakazali, je Wittgenstein zelo poudarjal individualno naravo etike in odgovornosti, s čimer je povezana tudi njena neizrekljivost. To je lepo ubesedila Christensen: »Za Wittgensteina je neizrekljivost etike takó povezana z radikalno zahtevo posameznika, ker je tišina o njegovi etiki tišina, ki kaže, da imamo mi sami absolutno odgovornost tako za strukturo etičnih praks kot tudi za tisto, kar dejansko počnemo.« (128)

Egocentrična, celo solipsistična (Appelqvist, 2013: 55) je Wittgensteinova etika v smislu istovetenja Jaza s svetom in sveta z življenjem. V *Traktatu* lahko beremo naslednje stavke: »Namreč, kar solipsizem *meni*, je povsem pravilno, samo da se tega ne da *povedati*, temveč se kaže. Da je svet *moj svet*, se kaže v tem, da meje tega jezika (jezika, ki ga razumem samo jaz) pomenijo meje *mojega* sveta.« (5.62)

V svoj dnevnik pa je Wittgenstein zapisal: »Kaj ima zgodovina opraviti z menoj? Moj svet je prvi in edini svet.« (Wittgenstein, 1961: 85) Takšno Wittgensteinovo stališče ustreza Weiningerjevemu razumevanju genija (Weininger, 1936), za katerega je etika primarno dolžnost do sebe, dolžnost, da varuje svojo lastno integriteto ne glede na to, kaj (si) drugi mislijo oz. bi si lahko mislili (Appelqvist, 2013: 55).

⁶ Uredniki, ki so objavili Wittgensteinovo predavanje so pred besedilom članka zapisali: »Naslednje predavanje, ki doslej ni bilo objavljeno, je Wittgenstein pripravil za predavanje v Cambridgeu nekje med septembrom 1929 in decembrom 1930. Verjetno so ga brali v društvu, znanem kot 'Heretiki', ki ga je Wittgenstein v tistem času nagovoril. Rokopis je brez naslova. Kolikor je znano, je bilo to edino poljudno predavanje, ki ga je kdaj sestavil ali izvedel Wittgenstein.« (Wittgenstein, 1965: 3)

Tretja oznaka temelji na dejstvu, da je Wittgensteina zelo zanimalo vprašanje dobrega in smiselnega življenja (Wittgenstein, 1961; 1965; 2000; 2022; Appelqvist, 2013; Friedland, 2006). Njegova razmišljanja so relevantna za vejo etike, ki jo imenujemo umetnost življenja, ki se ukvarja z dobrim življenjem, njegovimi pogoji, dejavniki, sestavinami itd. To ne pomeni, da je Wittgenstein dajal kakšne konkretne napotke ali navodila o tem, kako moramo živeti, da bo naše življenje dobro, je pa analiziral formalne razlike, če lahko tako rečemo, med dobrim in slabim življenjem. Formalne v smislu, da ni govoril o kakšnem konkretnem etičnem nauku ali drži, ki nas lahko osreči, ampak je govoril npr. o tem, v čem je razlika med srečnim in nesrečnim človekom, ne glede na to, kakšen je njegov svetovni ali življenjski nazor, katere moralne vrednote in načela sprejema ali zagovarja itd.

Govorjenje o srečnem življenju nas je privedlo do četrte značilnosti, evdaimonizma. Wittgenstein je bil prepričan, da veljata naslednji trditvi: srečno življenje je dobro življenje in obratno ter nesrečno življenje je slabo življenje in obratno (Wittgenstein, 1961: 75, 78).

5 Estetska drža je pravilna etična drža ali »Živi estetsko!«

Za zaključek še nekaj besed o tem, zakaj sta etika in estetika eno. Na kratko zato, ker je etično zrenje zrenje stvari *sub specie aeternitatis*. To pa je v osnovi estetsko zrenje. V tem smislu sta etika in estetika eno.

Značilnost zrenja *sub specie aeternitatis* je brezinteresnost⁷ in sprejemanje sveta, takega kot je. Sveta, dejstev ne moremo spremeniti, lahko spremenimo samo svoje zrenje sveta. Zrenje, ki omogoča srečnost je zrenje *sub specie aeternitatis*. To zrenje ni običajna predstava predmeta, ampak zrenje sveta kot omejene celote. To zrenje predmet zrenja preobrazi v omejeno celoto, ki ima smisel v sebi sami. To pomeni, da predmet vidimo kot enovito smiselno/smotrno celoto. Vsak, ki uzre svet *sub specie aeternitatis*, ga vidi kot smiselno/smotrno celoto. Če pa predmet motrimo brezinteresno, kot enovito smiselno celoto, in je to zrenje subjektivno obče veljavno (subjektivno zato, ker stvar ni v predmetu, ampak v zrenju predmeta), potem nas ne preseneča, da je »kantovec« Wittgenstein (Appelqvist, 2013: 40-46) menil, da zreti predmet *sub specie*

⁷ »Brezinteresnost« v smislu, da se odpove želji ali hotenju vplivati na svet (Wittgenstein 1984, 167), na katerega pa tako ali tako ne more vplivati, kajti »[s]vet je neodvisen od moje volje.« (6.373)

aeternitatis pomeni zreti predmet kot lep, saj so brezinteresnost, subjektivna občost in subjektivna smotrnost Kantovi momenti sodbe okusa, v kateri se nahaja lepota (Kant, 1999: 41-76; Appelqvist, 2013: 46- 54). Preostane še četrti Kantov moment sodbe okusa, subjektivna nujnost (Kant, 1999: 76-80) oz. *das Sollen*, etično najstvo, »Moraš!« (Appelqvist, 2013: 54-57).

Ko Wittgenstein opisuje etiko uporablja izraze kot so »temeljna«, »absolutna«, »pogoj sveta« (Wittgenstein, 1991: 40; 1961: 77,79), ki kažejo na prvino nujnosti. Govori tudi o vesti kot glasu Boga, o strahu pred smrtjo kot znaku slabega življenja in zlu kot predikatu volje (Wittgenstein, 1961: 75, 79). To počne tako, da se nanaša na srečo kot bistvo zrenja *sub specie aeterni*. Po Wittgensteinu uresničevati božjo voljo pomeni ujemati se s svetom (75). Ker pa je Bog istoveten s svetom ali smislom sveta to pomeni (74, 75, 79), da izpolnjevati božjo voljo pomeni sprejemati svet tak kot je. In glede na to, da sta svet in življenje istovetna (5.621; Wittgenstein, 1961: 77) iz vsega skupaj izhaja, da ujemati se svetom pomeni srečno živeti. Na tej osnovi je smiselna tudi Wittgensteinova trditev, da zapoved »Ravnaj po svoji vesti!« pomeni »Živi srečno!« (Wittgenstein, 1961: 75; Appelqvist, 2013: 55).

Po Wittgensteinu ima srečno življenje tisti, ki doživlja svoje življenje kot smiselno, ki ga vidi kot smiselno. Zato je problem smisla življenja to, da nam ga uspe uzreti kot smiselnega. (Appelqvist, 2013: 56) Videti življenje kot smiselno temelji na ujetanju s svetom. Smisel življenja se pojavi, ko se ujemamo s svetom in takrat tudi izgine problem smisla življenja. Če hočemo uzreti smisel svojega življenja, moremo uzreti njegovo notranjo (intrinzično) popolnost, tako, kot če hočemo uzreti neko delo kot umetnino oz. kot (umetniško) lepo. Wittgenstein je bil perfekcionista. Težil je k popolnosti. Ne samo v etičnem oziru, ampak tudi na področju estetskega in umetnosti. Appelqvist (56) navaja primere obupanega ključavničarja, ki je sodeloval pri gradnji Wittgensteinove hiše, ko mu je Wittgenstein razlagal, kako pomemben je en milimeter. Podobno popolnost je zahteval pri širini vrat itd., pri naglaševanju pri recitiranju pesmi ali pa glede glasnosti basov, ki je potrebna, da bo izvedba skladbe skladna, harmonična (Wittgenstein, 2007: 15, 16, 22).

Etika zahteva, da svoje življenje motrimo kot umetnino, t. j. *sub specie aeterni* (Appelqvist, 2013: 51). Preučevanje dejstev sveta nam ne pomaga rešiti problem življenja, t. j. odkriti njegov smisel, kajti tudi če bi imeli odgovore na vsa znanstvena vprašanja, bi problem smisla življenja ostal popolnoma nedotaknjen (6.52). Smisel

svojega življenja je dosegel tisti človek, ki ne potrebuje več nobenega smisla za svoje življenje, razen, da živi (Wittgenstein, 1961: 73). Rešitev problema življenja je v tem, da ta problem izgine (6.521) Po Wittgensteinu je mistično to, da je življenje smiselno, čeprav objektivno ni nobenega smisla (subjektivna smotrnost). Ta neobjektivni, t. j. subjektivni smisel je tisto, kar je mistično. (Appelqvist, 2013: 52) Če Wittgensteinovo transcendentalno stališče iz *Traktata* predelamo v personalistično različico, tako, da na mesto jaza, ki se nahaja izven sveta, stopi človeška oseba, lahko rečemo, da je to, kar je mistično, človeška oseba. Izvor mističnega je človeška oseba, ki "najde" ali "ustvari" smisel tam, kjer ga objektivno ni. Od kod to prihaja, to je mistično, ker se tega ne da znanstveno pojasniti. V sklopu Wittgensteinovega razumevanja iz *Traktata* pa se tisto, kar je mistično, nahaja v transcendentalnem subjektu, ki je izven sveta, zato se mistično ne nahaja v svetu, ampak zunaj sveta (6.4 in 6.42).

»Zapoved« Wittgensteinove etike se torej glasi »Živi srečno!«. To je nujnost, to je norma dobrega življenja. Kaj pa nam prinaša srečo? Lepota, ali drugače povedano, zrenje *sub specie aeternitatis*. V tem smislu je po Wittgensteinu estetska drža srce srečnega življenja in v tem smislu etika in estetika sovpadata, sta eno. Sledeč Wittgensteinu potemtakem lahko sprejememo slovito izjavo kneza Miškina iz romana *Idiot* Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega, da nas bo lepota rešila, seveda če jo razumemo v wittgensteinovskem smislu.

Etika in estetika sta eno v smislu, da estetska drža, ki je zrenje sveta *sub specie aeternitatis*, omogoča srečno življenje. Z drugimi besedami, estetska drža je prava etična drža, je pravilna etična drža, saj je merilo pravilnosti etične drža po Wittgensteinu srečnost življenja. Zato bi zapoved »Bodi srečen!«, sledeč misli zgodnjega Wittgensteina, lahko formulirali tudi z besedami »Bodi estetski!«.

Priznanje

Ta članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0269 Religija, etika, edukacija in izzivi sodobne družbe, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Literatura

Appelqvist, H. (2013). »Why does Wittgenstein say that ethics and aesthetics are one and the same?«. V Sullivan, P. in Potter, M. (ur.), *Wittgenstein's Tractatus: History and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, str. 40-58.

- Christensen, A.-M. (2004). »Wittgenstein and ethical norms: the question of ineffability visited and revisited«. *Ethica@- An International Journal for Moral Philosophy*, 3(2), str. 121-134.
- Friedland, J. (2006). »Wittgenstein and the Metaphysics of Ethical Value«. *Ethica@- An International Journal for Moral Philosophy*, 5(1), str. 91-102.
- Grušovnik, T. (2022). "Mejniki 'zgodnjega' Wittgensteina". V Wittgenstein L., *Logično-filozofski traktat*, Ljubljana: LUD Šerpa, str. 255-278.
- Highsmith, P. (2001). *Strangers on a Train*. New York: W. W. Norton & Company.
- Kant, I. *Kritika razsodne moči*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rhees, R. (1965). "Some Developments in Wittgenstein's View of Ethics". *The Philosophical Review*, 74(1), str. 17-26.
- Richardson, W. J., S. J. (2003). *Heidegger: Through Phenomenology to Thought*. New York: Fordham University Press.
- Scheler, M. (1998). *Položaj človeka v kozmosu*. Ljubljana: Nova revija.
- Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ule, A. (2022). »Wittgensteinov poskus transcendentalne analitike jezika v Logično-filozofskem traktatu«. V Wittgenstein, L., *Logično-filozofski traktat*, Ljubljana: LUD Šerpa, str. 223-254.
- Weininger, O. (1936). *Spol in značaj: načelna preiskava*. Ljubljana: Modra ptica.
- Wittgenstein, L. (1961). *Notebooks 1914–1916*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1965). »A Lecture on Ethics«. *The Philosophical Review* 74(1), str. 3-12.
- Wittgenstein, L. (1984). »Tagebücher 1914–1916«. V Wittgenstein L., *Werkausgabe*, zv. 1, Frankfurt ob Majni: Suhrkamp, str. 87-223.
- Wittgenstein, L. (1993). *Philosophical Occasions*. Indianapolis: Hackett.
- Wittgenstein, L. (2000). *Wittgenstein's Nachlass*. The Bergen Electronic Edition (BEE). Bergen: Wittgenstein Archives at the University of Bergen (WAB); Oxford: Oxford University Press.
- Dostopno na: https://wab.uib.no/wab_BEE.page [1. 6. 2023].
- Wittgenstein, L. (2005). *Kultura in vrednota: mešani zapiski*. Ljubljana: Študentska založba.
- Wittgenstein, L. (2007). *Predavanja in pogovori: o estetiki, psikoanalizi in religioznem verjetju*. Ljubljana: Nova revija.
- Wittgenstein, L. (2022). *Logično-filozofski traktat*. Ljubljana: LUD Šerpa.